

KELI YRA PERKŪNAI

NE VISUOSE LIETUVIŲ TIKĖJIMUOSE PERKŪNAS SUVOKIAMAS KAIP VIENAS ASMUO. NERETAI PASAKOJAMA APIE KELIS PERKŪNUS: TRIS, KETURIS, PENKIS, SEPTYNIS, DEVYNIS. Tie keli perkūnai įsivaizduojami kaip vienos rūšies asmenys – visi jie vadinami perkūnais, tik kartais jiems suteikiama dar ir po antrą vardą (LMD I 1002/254/). Kai kalbama apie kelis perkūnus, paprastai jie menkai individualizuojami, apibūdinami tik vienu kitu brožu.

Būdingiausias perkūnų kiekis – keturi: „Perkūnai yra keturi. Vienas yra vakarų perkūnas, kitas – žiemų, trečias – rytų ir ketvirtasis – pietų perkūnas. Todėl yra keturi, kad vienu kartu pasitaiko griausti visose keturiose šalyse“ (LTR 832/221/). Kai kuriuose tikėjimuose keli perkūnai siejami tarpusavyje giminystės ryšiais. Jie gali būti aiškinami kaip broliai. „Perkūnas turi tris savo brolius. Taigi iš viso perkūnų yra keturi. Vienas yra rytuose, kitas – vakaruose, trečias – pietuose, ketvirtas – šiaurėje“ (LTR 832/232/). Kad Perkūnas iš tiesų galėjo turėti brolių, galima spręsti iš pasakos „Žaibas ir Perkūnas tabokinėje“ (BLM, p. 239– AT 465 A).

Pasakojama apie žmogų, tarnavusį pas poną:

Kartą jam beganant kumeliuką, atbėgo vilkas ir papjovė tą kumeliuką. Žmogus paliko poną ir išėjo, kur akys veda. Vakare priėjo girią, įlipo į aukštą medį ir pradėjo snausti. Jam besnaudžiant užėjo didelis debesis ir iš to debesies nusileido jaunas bernelis tiesiog prieš jį. Žmogus papasakojo berneliui savo bėdą. Bernelis jį nuramino ir pasiūlė vėl eiti tarnauti į dvarą. Jie taip ir padarė. Tačiau žmogus po kurio laiko gavo pono užduotį parvesti Žaibą bei Perkūną ir dėl to labai nusiminė, nes jis nežinojo, kaip tai padaryti. Tačiau bernelis žmogų paguodė, tardamas: „Nebijok, Perkūnas mano brolis“. Davė jam kamuoliuką siūlų ir liepė eiti ten, kur jis ritenasi. Žmogus priėjo du kalnus, ir kamuoliukas įkrito į urvą. Ten nusileidęs rado puikius rūmus ir prie degančios ant stalo žvakės besėdinčią bobutę. Bobutė, pamačiusi kamuoliuką, suprato, kad tai jos sūnaus daiktas. Ji paprašė palaukti žmogaus, kol sugrįš antrasis jos sūnus. Po geros valandos parėjęs antras sūnus davė žmogui dvi tabokines. Vienoje jų buvo Žaibas, kitoje –

Perkūnas. Žmogus sugrižo pas poną ir atidavė jam tabokines. Kai tik pirmą atvožė, sužaubavo, o antrą kai atvožė, Perkūnas trenkė ir užmušė poną. Ir dvaras teko žmogui.

Manytina, kad jaunasis bernelis, nusileidęs iš didelio debesies ant aukšto medžio ir vėliau pasisakantis, kad turi brolių Perkūną, ir pats yra Perkūnas. Bobutė, gyvenanti dvare prie dviejų kalnų, matyt, tų abiejų Perkūnų motina. Vadinasi, čia kalbama apie visą Perkūnų šeimą: Perkūnų motiną ir du jos sūnus (žr. taip pat BsLP 1, Nr. 35, p. 19–20; LTR 262/291/).

Šiek tiek reikėtų stabtelėti prie griaustinio dievo motinos. Senojoje Eddoje užsimenama, kad Toras turėjo motiną ir kad tai buvusi Fjörgyn (žodis *fjörgyn* reiškia žemė, šalis) (Vøluspá; 146, p. 99; 179, p. 247–275; 181, p. 126). J. Lasickis taip pat teigia, kad lietuviai turėjo „Žaibo ir griausmo motiną“:

Percuna tete mater est fulminis atque tonitruui, quae solem fessum ac pulveruntum, balneo excipit, deinde lotum et nitidum postera die emittit“ (102, p. 356). (Percuna tete yra žaibo ir griausmo motina, kuri saulę, nuvargusią ir dulkiną, išsprausia maudyklėje, o po to kitą dieną išleidžia švarią ir švytinčią; 80, p. 19).

Žaibo ir griausmo motina čia pavadinama *Percuna tete*. Ji apibūdinama kaip būtybė, glaudžiai susijusi su saule: besirūpinanti kasdieniniu jos atsinaujinimu. Tačiau kaip ji atrodžiusi, kokias kitas funkcijas atlikusi, nieko daugiau nežinoma. Tautosakoje *Percuna tete* ar kuo nors į ją panaši mitinė būtybė neaptikta.

Latvių tautosakoje taip pat žinomi keli pėrkonai. Tačiau dažniau čia kalbama ne apie Pėrkono brolius (žr. Tdz 7878), o apie jo sūnus: Pėrkonam četri dėli, Visi četri amatnieki: Divi sita vara bungas, Divi šķila uguntīpu (LTdz 7875). (Pėrkonas turi keturis sūnus, Visi keturi amatininkai: Du mušė vario būgnus, Du skėlė ugnele). Šioje dainoje minimi penki pėrkūnai: tėvas ir keturi jo sūnūs. Panašus penkių pėrkūnų modelis figūruoja ir lietuvių tikėjimuose: „Perkūnų viso yra penki: Perkūnas tėvas ir keturi jo sūnūs, katrie kiekvienas valdo po pasaulio šalį“ (LTR 2567/230/). Šio modelio schema: 1+4. Pirmasis Perkūnas tėvas – tai tarsi keturis pėrkūnus (sūnus) apibendrinantis, jungiantis elementas. Schema 1+4 iš esmės galima interpretuoti kaip „keturių pėrkūnų“ vieną variantų.

Kaip galima buvo pastebėti iš čia pateiktų lietuvių tautosakos pavyzdžių, iliustruojančių „keturis pėrkūnus“, kiekvienas tų pėrkūnų atstovauja, „valdo“ kurią nors pasaulio šalį. Šitoks griaustinio dievo įsi-vaizdavimas greičiausiai yra ne kas kita kaip pėrkūnijos, ateinančios

iš skirtingų pasaulio šalių, tam tikra personifikacija. Tai, matyt, ir suteikė pagrindą Perkūno kaip įsikūnijančio keturiuose asmenyse sampratai atsirasti.

Su keturiomis pasaulio šalimis griaustinis siejamas ir kitokio pobūdžio tikėjimuose. Tai aiškiai nurodoma įvairiuose ateities pranašavimuose, pagal kuriuos perkūnijos, ypač pirmosios, ataidėjimas iš vienos ar kitos pusės turėjo tam tikrą reikšmę. Remiantis šiais požymiais spėjama, kokie – palankūs ar nepalankūs žmogui bus metai: „Jei pavasarį pirmasis perkūnas iš šiaurės pareina – bus šalti metai“ (LTR 758/44/). „Jei pavasarį pirmasis perkūnas iš šiaurės pareina ir į pietus nueina, bus šilti metai“ (LTR 758/46/). „Jei pavasarį pirmasis perkūnas pareina iš vakarų ir su lytumi, bus lytoti metai“ (LTR 758/471/). „Jeigu pirmą kartą pavasarį užgriauja žiemų pusėj, tai bus šalta vasara, jei vakaruos – lytinga, jei pietuos – karšta, pagadlyva, jei rytuos – tai vėjuota“ (LTR 752/22/). Pagal tai, iš kurios pusės pavasarį ateina griaustinis, spręsdavo apie tų metų derlių, įvairius įvykius: „Jei pavasarį griaustinis griaudžia iš šiaurės į pietus arba iš rytų į vakarus, tai laikydavę šitai ženklu, jog vėlieji pasėliai gerai užderės; priešingai, jei perkūnija traukiasi iš vakarų į rytus arba į šiaurę, tai ankstyvuosius pasėlius laikydavo geriausiais, tik tais metais mirsią vaikai“ (102, p. 538). Iš kurios pasaulio šalies atgriaudžia perkūnija, būdavo svarbu net ir tuo atveju, kai toji perkūnija nutrenkdavo žmogų: perkūnija, einanti iš rytų į pietus arba į vakarus, nutrenkdavo dievui malonų žmogų, o perkūnija, traukianti iš vakarų į rytus, – nuodėmingą žmogų (102, p. 538). Tad visi čia pateikti tikėjimai rodo, kaip akivaizdžiai perkūnija diferencijuota pagal pasaulio šalis ir kad griaustinio kryptis būdavusi žmogui lemtinga.

Skaičius „keturi“ atliko svarbų vaidmenį įvairių mitinių vaizdinių struktūrose. Ypač ryškus pavyzdys – iš Senosios Eddos (Vøluspá). Pasakojama, kad keturi nykštukai Austri, Vestri, Nordri ir Sudri remia dangaus skliautą keturiuose pasaulio šalyse. Kiekvienas nykštukas atstovauja vienai kuriai pasaulio šaliai.

Pasiremiant skaičiumi „keturi“ dažnai modeliuojami su ritualu turintys ryšį objektai. Pažymėtina, kad tai atsispindi pagoniškų šventovių, susijusių su griaustinio dievu, modeliavime. Būdingas skandinavų pagoniškos šventovės pavidalas – dviem koncentriškais kvadratais išdėstyti stulpai ar statinio sienos. Manoma, kad tokio tipo statinys buvo garsioji Upsalos šventovė, statyta apie 900 metus. Šioje šventovėje, be kitų dievų, stovėjo ir Toro stabas (178 1, p. 381).

Kvadratinė šventovės forma su skaičiumi „keturi“ asocijuojasi tuo atžvilgiu, kad kvadrato kampai galėjo būti orientuoti pagal pasaulio šalis. Veikiausiai tokia figūra buvo įprasminama ir atliekamo ritualo požiūriu. Tai, kad senųjų kulto pastatų struktūrinės dalys turėjo tam tikrą reikšmę apeigose, patvirtina Perūno šventovė Perynėje netoli Novgorodo. Ji vaizduojama kaip aštuonių dalių geometrinė struktūra (243, p. 195–196). Aštuoni suapvalinti išsikišimai čia gali būti interpretuojami kaip dviejų figūrų, sudarytų iš keturių dalių, kombinacija. Kiekviename iš šių išlinkimų rasta laužaviečių likučių. Keturios laužavietės buvo išdėstytos keturių pasaulio šalių kryptimis. Jos greičiausiai buvo pagrindinės. Kitos keturios – tarpinės (243, p. 195–208).

Lietuvių tradicijoje esama ritualų, kurie taip pat atskleidžia keturių pasaulio šalių ir Perkūno sąsają. Kad Perkūnas nepadarytų žmonėms žalos, būdavo atliekamos tokios apeigos: „Prieš griaustinį išeiti iš trobos ir peržegnoti debesis iš 4 pusių, ir tuojau vėl grįžti trobon“ (LTR 832/110/). „Kad labai nedaužytų javų, reikia velykinia kumpia kaulus pakast unt visų keturių rubežių.<...> Ką daro ledams apsisaugoti ir Perkūnui suvaldyti“ (LTR 1032/165). „Per Velykas šventinami yra valgiai, tai po valgių liekanas: lukštus kiaušinių, kaulelius, trupinius reik' padalyti į keturias dalis ir aplink' trobas pakasti žemėj keturiuos' kampuos' – tas atgina no perkunijų baisių ir ledų“ (BsLP 2, Nr. 14, p. 60). Velykinio kumpio kaulai ir kitos valgių liekanos – matyt, auka Perkūnui. Plačiai žinomas tikėjimas, išsilaikęs Lietuvos kaime iki pat šių dienų – verbos, šventintų žolių kaišymas į keturis trobos kampus, artėjant griaustiniui: „O kad į namus neįtrenktų, tai reikia į visus keturis trobos kampus po truputį įkišti pašventytos verbos“ (LTR 828/305/). Ir čia akcentuojama keturios pusės, keturi taškai, siejant juos su perkūnija. Griaustinio ir keturių pasaulio šalių ryšys atsiskleidžia liaudies medicinoje, kai kuriuose gydymo būduose: „Kal neažgriausta, atnešte akmenis iš visų keturių pusių, ant įkaitintų akmenų pilte garas ir vanotis, tai išgydysi drugį“ (LTR 1032/96/). Liga išgydoma pilant garą ant akmenų, kurie atnešami iš keturių pusių. Tuo tarsi pažymima, kad atliekamose apeigose reikšmingos visos keturios pasaulio šalys. Tik čia pabrėžiama, kad akmenys iš keturių pusių turi būti naudojami dar neužgriausti.

Kaip minėta, tautosakoje figūruoja ir septyni perkūnai: „Esą septyni perkūnai“ (LTR 758/12/). „Perkūnai yra septyni. Septintasis šlubas, kai jis eina, kai duoda su savo trumpąja koja, tai ir uždega“ (LTR

1595/97/). „Yra septyni perkūnai, vienas šlubas, nuskriaustas Dievo, kuris yra labai piktas, tas ir mušas“ (LTR 757/38/). „Perkūnai yra septyni, vienas iš jų raišas. Jei kurį metų pasitaiko raišasis, tai tais metais labai tranko ir daug nelaimių žmonėms pridaro“ (LTR 757/39/). „Perkūnai yra septyni. Pirmas Perkūnas yra nesmarkus, antras smarkesnis, o septintas Perkūnas yra labai smarkus, vyriausias ir smarkiausias“ (LTR 828/286/). „Perkūnai yra septyni: šeši geri ir vienas blogas. Yra sakoma, kad jis visą laiką tik trenkia“ (LTR 828/288/). Paskutinis iš čia minimų perkūnų yra kuo nors ypatingas: šlubas arba vyresnis už kitus, arba blogas, palyginti su kitais perkūnais. Raišasis perkūnas dar apibūdinamas kaip piktas, kaip labiausiai trankantis ir savo trumpąja koja galintis įžiebtį ugnį. Galbūt tas raišasis, smarkiausias perkūnas yra griaustinio, griaudžiančio kelis kartus ir nevienodu smarkumu, tam tikras įsmeininimas.

Tautosakoje žinomas ir devynių perkūnų vaizdinys: „Devyni perkūnai yra“ (LTR 832/229/). „Kiti sako, asan devini Perkūnai: aštuoni virai, o devinta merga. Kiekvienas jun turins paskyrta sau metan, o tas metas, kurin valdo perkūniūtė, asans baisiausias, su didžiausiais grausmais“ (BsFM, p. 178). Pastarajame tikėjime paskutinioji ir išskirtinė iš devynių perkūnų yra perkūniūtė, moteriška būtybė, besireišianti, kaip ir raišasis perkūnas, didžiausiu griausmu. Daugiau kokių nors liudijimų apie perkūniūtę kaip mitinį personažą nepavyko surasti.

Devyni ar šimtas perkūnų kaip būdingi posakiai dažni keiksmuose, priežodžiuose: „Trauk tave devyni perkūnai!“ (LTR 832/198/), „Griauja kaip devyni perkūnai“ (LTR 1547/145/), „O kad tave devyni perkūnai rozu vienu nutrenktų!“ (LTR 828/53/). „O kad tave šimts perkūnų!“ (LTR 832/198/). „Išlėkė kaip šimtas perkūnų“ (LKŽ 9, p. 833)¹. Pažymėtina, kad „devyni“, „šimtas“ gali būti vartojami ir visiškai kitokiame kontekste: „Imk tave devyni velniai!“ (KL, p. 443), „Kad tave devyni vilkai!“ (BLF, p. 57), „Suk tave devynios!“ (LKŽ 2, p. 315), „Kad tave devyni parautų!“ (LKŽ 2, p. 464), „Kad tave šimts velnių!“ (VR, p. 201), „Kad tave šimts pypkių!“ (BLF, p. 56). Čia „devyniais“ ar „šimtu“ apibūdinami ne perkūnai, o velniai, vilkai, pypkės. Tad Perkūno sąsaja su skaičiais „devyni“, „šimtas“ dar nerodo, kad šis ryšys yra organiškas, būtinas. Minėtas modifikacijas galėtume laikyti

¹ Plg. pateiktus pavyzdžius su šiais keiksmiais: „Kad tavi Perkūnas per devynis stuomenis nutrenktų!“ (LTR 828/278/) arba „Kad tave perkūnai per devynis kalnus neštų!“ (LTR 828/54/).

frazeologizmų variavimo reiškiniu, kur vienas iš įvardijamų subjektų gali būti pakeistas kitu.

Vis dėlto reikėtų pripažinti, kad patikimiausiai paliudytas Perkūno ryšys su skaičiumi „keturi“. Šis skaičius kaip tam tikras ženklas implikuojamas į Perkūno sferai priklausančių simbolių sistemą. Griausmavaldis gali turėti keturis pavidalus, išdėstytus priešinguose, pasaulio kryptį nurodančiuose erdvės taškuose.